

KÖZ-GYŰJTEMÉNYEK

Trianon, 100

Szenvedő szerkezet – Hétköznapi Trianon

A Magyar Nemzeti Múzeum „Múzeum•kör•út”
országjáró kiállítása

Mikszáth Kálmán írta egy helyen egy kevéssé ismert, de kiváló közoktatási szakember, Molnár Aladár 1881-es halálhírére, hogy *„Nem hiúság vezette, hogy emelkedjék nagy szerepléssel, hanem az ösztön, hogy emeljen, hogy tegyen, hogy mindazt, amit az Ő esze kigondol és a lelke megszeret, megszeresse más is s érvényesítse másoknál is.”* Bár a nekrológ – mint műfaj és mint tragikus esemény – egyáltalán nem kelt különösebb kedvet a hasonlítgatáshoz, mégis azt kell mondanom (azaz írnom), hogy egy kiállítás koncepciójának elhivatott kigondolója, forgatókönyvírója, kurátora valami ilyesféle érzésekkel fog neki a dolgának.

Gondolkodtak-e már azon, vajon hogyan állnának neki egy történeti téma, sőt, egy óriási magyar történeti trauma kiállításban-kiállításon való bemutatásának? És még inkább azon, hogyan beszélnek el azt a történeti traumát száz év múltán, de a jelennek is szólóan, kiállítási nyelven, azaz műtárgyak, installációs apparátus, megfejthető szimbólumok, színek, hangok, rövid szövegek, valamint kiállítás- és vizuáltechnikai eszközök segítségével? Nagyon leegyszerűsítve úgy összegezhető a válasz: pokolian nem egyszerű dolog ez. És hihetetlenül időigényes.

Kicsit bővebben és stratifikáltabban: a kiállítás – mint egészen sajátos műfaj –, azaz az én értelmezésem szerinti jó kiállítás koncepciójának, megalkotásának elkészítőjétől ugyanis legalább olyan felkészültséget kíván, mint a korszakot-témát kutatóé. De megengedőbben: legalábbis képesnek kell lennie arra, hogy a témát illető, benne a legújabb szakirodalmi kutatások eredményeit ismerje, és helytálló átnézeti képe legyen róla, szintetizálni tudja annak kutatási eredményeit. Ám ugyanígy ismernie kell a kor sokféle szöveges forrásanyagát és legalább annyiféle vizuális és hanganyagát. Víziójának kell lenni arról, hogy a történeti emlékezet milyen képet őrzött és mutat sok-sok évtizeddel később. És hogy miként lehet és hogyan szabad lelkileg közelíteni a témához és szembenézésre hívni a látogatókat. Hát, bizony nem kis felelősség.

Kevesen tudják, de egy igazán transzparensen felépített, bonyolult struktúrájú és egyéni nézőpontú, de benne multitematikusan kigondolt kiállítás forgatókönyve – benne a műtárgylistákkal, a táblaszövegekkel, a hang-, a filmanyagok listájával, a vizuális anyagok story-boardjaival, az érzelmi-hangulati befogadást segítő-erősítő hangulati, emocionális elemek és szimbolika kitalálásával stb. – rendszerint több száz oldalas művé hízik. A látvánnyal és üzenetekkel bíró szimbólumvilág megtalálása, a tárgyiasult műtárgyi anyagok, a szöveges és audio-, valamint vizuális források összegyűjtése, struktúrába rendezése, egy-

mással való korrelációba és párbeszédbe állítása stb., azaz a forgatókönyv teljes körű elkészülte alatt/helyett nemegyszer valójában akár egy tudományos monográfia is megírható lenne.

Ez azonban még csak a kiindulópont.

Mert ha mindez végül sikerül, szakmailag és technikailag is minden elem képes összeállni és megvalósulni, akkor érthetően, érvényes üzenetekkel, elgondolkodtatóan és saját válaszokra ösztönözve, el is kell tudni mondani, mesélni azt. Minél többeknek. Idősnek és fiatalnak, nőnek és férfinak, érintettnek és nem érintettnek, érdeklődőnek és érdektelennek – és így tovább. És érdekesen. És figyelemfelkeltő és -lekötő módon. És invenciózusan. És ötletesen. És kreatívan. És értékmegőrzően. És érzelmileg átélhetően. És hangulatilag sodróan. És... és... és...

Talán nem kell különösebben magyarázni, milyen nehezítést jelent még ezen felül is, ha Trianont és Trianon évtizedét szeretnénk kiállítási formában bemutatni. A Trianonban aláírt béke utáni évtizedek történései és értékelése ugyanis máig, napjainkban is lármás és éles, egymásnak feszülő vitákat gerjeszt.

A Trianonban történtek emlékét a két világháború között napi szinten, visszatérő rítusokkal, iskolai gyakorlatokkal, mindennapi használati tárgy kultúrával és visszatérő emlékezeti eseményekkel, minden lehetséges módon és eszközzel, a revízió vágyának állandó ébredésével őrizték. A magyar társadalom politikai, felekezeti és társadalmi hovatartozásra való tekintet nélkül elítélte a békeszerződést, és annak revízióját, felülvizsgálatát kívánta. Aztán viszont egy csapásra változott meg minden. Egyetlen szimbolikus gesztust említve: 1945-ben szétverték a Szabadság téri Trianon- emlékművet. Trianon ekkortól szitokszó és kimondhatatlan tabu lett. A II. világháború után legalább két generáció iskolai oktatásában már egyáltalán nem esett szó az I. világháború utáni magyar veszteségek részletes magyarázatáról vagy arról, hogy a határon túl a hazájukat elvesztett magyarok élnek. Trianon és a két világháború közötti korszak kérdéseinek említése és részletes, sokirányú, részleteiben kimunkált kutatása, elemzése a szocializmus-kommunizmus idején jóformán tiltott volt, illetve kizárólag a hivatalos pártpolitikai ideológia szerinti értelmezések voltak elfogadottak. Generációk nőttek fel, akiknek ki szerettték volna törölni a fejéből Trianont és az azt követő évtizedeket. Másoknak, a később születetteknek pedig nem volt mit kitörölni onnan, hiszen iskolában vagy hivatalos fórumon sohasem hallottak róla.

Sokan vannak persze, akik otthon vagy a szívükben mégis emlékeztek rá vagy a szűk családi körben meséltek róla, sőt, titkos családi legendárium őrizte – általában szomorú –

emlékét. Arról, hogy léleken miként élték meg a civil emberek Trianon traumáját, majd hogyan kellett elfojtani azt, szinte semmit nem tudunk, csak az utóbbi pár év kutatásai nyomán kezdjük azt megismerni.

A Trianon-kutatások az 1970-es évek végétől, az egyre zilálódó és erejét veszítő szocialista uralom idején indultak újra, hogy a rendszerváltás környékétől kapjanak újra erőre. A modern szemléletű történeti és társdiszciplináris (földrajz, lélektan, irodalom stb.) kutatások mellett, velük párhuzamosan azonban mind jobban polarizálódni kezdett a Trianonról való gondolkodás. Kétségtelen, napjainkban is sokak Trianon-értelmezését a korszakhoz kapcsolódó érzelmi érintettségük, átélt, mesélt és áthagyományozott családi emlékeik, megpróbáltatásaik vagy éppen mai politikai meggyőződésük vagy egyetlen, kitüntetett nézőpontjuk szemüvegén át kialakított állásfoglalásuk alakítja. A saját korában bármiféle indíttatástól és világnézettől függetlenül elutasított döntés után a magyarázatkeresés az igazságtalan újrafelosztás megértése és a Trianon-kérdés azóta is sokszor nagypolitikai kérdésekkel (pl. jelenleg: V4, közép-kelet-európai országok stratégiája) és napi politikai pártvonzalmakkal is telítődött és telítődik, melyek a kérdés értelmezését és okmagyarázatát nagyban befolyásolják.

Mégsem vitatható azonban, hogy Trianon máig mindenkit érint, bármilyen véleményt formál is erről az évtizedről és szereplőiről. Mert egyben közösek vagyunk: hiába vállaljuk, hiába ismerjük meg egyre jobban, és hiába vannak akár olyanok is, akik a Trianonra való emlékezést és még a Trianonról való gondolkodást is ma már feleslegesnek ítélik, de vitathatatlan: ez *mindannyiunk közös történelmének része*. Vannak, akik tudatosan vallják, hogy számukra Trianon (és amit megtestesít) nem jelent semmit. Vannak, akik szinte nem is tudnak arról, mit is jelentett (és jelent) az ország számára az ott kényszerűen aláírt békeszerződés. És természetesen vannak, akik közvetlenül vagy közvetve érintettek, és/vagy akiknek máig fájdalmas emlékezni rá és elfogadni. Mindenkinek nagyon más a Trianon-élménye és a Trianon-értelmezése tehát, de egyetlen magyar ember sem mondhatja azt, hogy ezt az időszakot kimetszhetné a magyar történelemből. Vállaljuk vagy tagadjuk, de Trianon nemzeti történelmünk egyik legnagyobb sorsfordító eseménye, még ha vannak, akik ezt nem is tudatosítják magukban vagy akarattal eltávolítják maguktól. Nemzeti identitásunk meghatározó eleme, még ha nagyon-nagyon eltérő értelmezéssel is tekintünk rá – Trianon átélése és tapasztalata alapvetően homogén, traumatikus tapasztalat, de a civil lakosság nagyon sokszor nagyon különbözően élte meg. Az egyéni megdöbentő sorsokat, egyéni értelmezéseket, túlélési és újrakezdési stratégiákat azonban – akár csak a múltkori, első világháborús kiállításunkban – elsősorban nem egyedi esetekként mutattuk meg, hanem sok-sok eset, sors és választás alapján összegeztük és szintetizáltuk.

A *Szenvedő szerkezet – Hétköznapi Trianon* című kiállítás megalkotásakor ugyanis újra kitüntetett feladat volt, hogy az – reményeink szerint – *mindenkihez* szóljon. Azokhoz is, akik sokat, azokhoz is, akik keveset vagy éppen semmit nem tudnak róla – hisz a Trianon-problematika 100 év elteltével is nagyrészt még mindig kibeszéletlen. És nagyon nem melleleg: mai mindennapjainkra is hatással van, sok-sok mai kérdésünkre a válasz vagy annak kezdete valahol Trianon környékén keresendő.

A 2017–2018-as *Többes számban* című, az első világháború utáni időszakot megjelenítő kiállításunk után ebben a furcsa megjelenésű, a térelméleti kutatásokra épülő eredmények felhasználásával kigondolt formában felépített, 300 négyzetméteres, félgömb alakú gömbben most a közös történelmünk 1920–1930 közötti évtizedéről (és utalásszerűen az első világháború végéről) mesélünk. Hasonlóan ahhoz, most is igazi múzeumi teret alakítunk ki egy-egy város közepén, általában egy-egy település legforgalmasabb közterén. A 19 méter

átmérőjű óriásgömbben a látogatók nemcsak megnézhetik, elolvashatják, milyen lehetett száz évvel ezelőtt élni, hanem átérezhetik, milyen lehetett akkoriban az élet. A vándorkiállításokon ugyanis jellegzetes, stilizált terekben találhatják magukat, életnagyságú, újszerű, interaktív installációk között.

Nézőpontunk az anyaországban maradtaké és az ide érkezőké, a megcsonkított Magyarország *civil lakosainak szemével* tekintünk az eseményekre és az élet újraindítására. A Trianon-problematikát alapvetően az anyaországban maradtak és az ide érkezők, a menekültek, valamint a túlélést, a felállást a mindennapi életben átélők, a civil lakosság horizontjából vizsgáljuk, hiszen az anyaország összetartó ereje kellett ahhoz, hogy egy mindenki által halálra ítélt ország ne csak túlélje, de sikeresen le is küzdje a traumát. Azt kerestük, hogy a magánemberek, a *családok* – mint a társadalom legkisebb, de talán legerősebb és legtöbb áldozatot vállaló egységei – hogyan élték át (és túl) ezt a forrongó és zivataros évtizedet. Hogy az új, nagyon megváltozott és elvesztett-elveszett világban miképpen kezdett újra talpra állni és egy új országot megteremteni a régi helyett. Annak ellenére, hogy a külföldi politikusok többsége Magyarországot végleg leírta és életképtelen államnak értékelte.

Nem az egész Horthy-korról szól tehát a kiállítás, hanem csak annak első évtizedéről. Értelmezésem szerint ugyanis az 1920–1945 közötti időszak több szakaszra oszlott, és azok meglehetősen különböztek egymástól – a mostani hektikus időkben már ez is bizonyos fajta állásfoglalásnak értelmeződhet. De ahhoz, hogy a kiállítás fő kérdéséről gondolkozunk és beszéljünk, azaz hogy a *civil társadalom*, a családok miként szenvedték meg a Trianonban megszabott országvesztést és miként sikerült egy mindenki – benne saját magunk – által is lehetetlennek tartott *felállás* és *újrakezdés* az ország számára, szükségesnek tűnt 1930-cal lezárni a Trianon-kiállítást. Az 1930-as években és az utána történtek – benne a II. világháborúba sodródással és ezen időszak borzalmaival –, tudjuk, óhatatlanul elcsúszhatták volna a fókusz azokról a fő kérdésekről, amelyeket feltettünk ebben a kiállításban.

Már ebből is nyilvánvaló lehet, hogy különösen körültekintően mértem fel a legújabb Trianon-kutatások eredményeit, és dolgoztam be a kiállítás szakmai tartalmába, illetve bizonyos új tudományos eredményeket, tartalmakat – a kiállítási műfajhoz igazítva – át is vettem egyes szerzőktől vagy tudományos műhelyektől, a civil életre vonatkozóan pedig saját alap kutatásokkal is támogattam az új kutatási eredmények körét, mely egyébként még mindig az egyik legkevésbé feltárt területnek számít. A több formában is megjelenő kiállítási táblaszövegek – amelyek egyébként egy kisebb könyvnyit tesznek ki – megírásakor, szerkesztésekor több kutatóműhely eredményeit tekintettem át és elemeztem végig. (Nyilvánvalóan nem ment el az eszem, és nem gondolom, hogy egy kiállításlátogató minden szöveges felületet apróra végigolvas, de – hitem szerint – minél nagyobb kínálati és választási lehetőséget kell felajánlani a megismerésre. És hasonlóan fontos megjegyezni azt is, hogy a kiállítás látogatóinak természetesen minderről a komoly tudományos háttérrel és apparátusról mit sem kell tudniuk, hiszen őket végképp nem ez érdekli és nem is kell, hogy érdekelje. De a kiállítás elkészítőit nem menti fel az alól, hogy tudományosan érvényes, eredményekkel alátámasztott és figyelemfelkeltően bemutatott végeredményt állítsanak a nézők elé.)

Mindenekelőtt a 2019 márciusában, a Magyar Nemzeti Múzeumban megrendezett, két-napos, rendkívül nivós Trianon-konferencián elhangzott és nemsokára díszes kötetben megjelenő tudományos előadások és tanulmányok anyagát használtam fel. De hasonlóképpen fontosnak látszott a Trianon 100 Lendület-kutatócsoport és a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár Horthy-kori Kutatócsoport elmúlt években megjelent kiadvá-

nyainak és írásainak feldolgozása, illetve a Zeidler Miklós által szerkesztett – már kilóra is sok – 2003-as *Trianon*-kötet, valamint Schmidt Mária az *Új világ született 1918–1923* című kötete gondolatainak figyelembevétele, hiszen ez szolgált egyik alapanyagául a Várkert Bazár impozáns, a trianoni időszakot is bemutató kiállításának – hogy csak a legfontosabb forrásokat említsem. Emellett a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár Horthy-kori Kutatócsoportja tagjainak és két, a *Szenvedő szerkezet* kiállításban is dolgozó muzeológusnak, dr. Végh Katalinnak, a Kecskeméti Katona József Múzeum igazgatóhelyettesének, illetve Balahó Zoltánnak, a Magyar Nemzeti Múzeum történész főmuzeológusának kifejezetten a kiállítási témákhoz megírt szakanyagait, szövegeit dolgoztam fel.

A készülő gömbsátor a Magyar Nemzeti Múzeum kertjében
(Merkel Ákos felvétele)

Egészen különleges feladatnak számított, hogy a házi szóhasználatunkban csak „*Harry Potter*-könyv”-nek hívott, lapozásra vizuális és audiotartalmakat előhívó virtuális könyvben miként is lehetett a legmodernebb formában is elmondani azt, amit Gyurgyák János az *Emlékező Magyarország*, egy, a Trianon 100. évfordulóján, az idén júniusban megjelent, háromkötetes, egyéni struktúrába rendezett, antológiájának és esszégyűjteményének hosszú utószavában, roppant nagyívű történelmi esszé-

ben elemzett: milyen okokra vezették vissza Trianon bekövetkeztét a kortársak és az elemzők, egészen napjainkig. Az átnézeti elemzés Trianon emlékezetpolitikai irányairól és a trauma feldolgozatlanságának okairól, feldolgozási módjairól és azok eszmerendszeréről szól, és ezt a nagyon nehéz, elméleti kérdésekkel terhes összefoglalót kellett képi, mozgóképi és hanganyaggal, rövidre fogott megfogalmazásokkal a legújabb, máshol még nem látható vizuáltechnikai, kiállítástechnikai megoldással bárki számára érthetővé, befogadhatóvá tenni.

Az új Magyarország vitathatatlanul halálra ítélt országnak és nemzetnek tűnt. Az első világháborút lezáró békerendszer szétverte a Habsburgok birodalmát, benne a magyar Szent Korona országait. Egykori felségterületén több kisebb utódállam keletkezett. Az Osztrák–Magyar Monarchia számára az I. világháború 1918. november 3-i, Padovában aláírt fegyverszünet aláírásával ért véget. A felbomló Habsburg Birodalom romjain létrejövő új magyar állam 1918. november 13-án Belgrádban újabb fegyverszünetet kötött a Balkán felől érkező antant haderővel. Nemzetközi jogi értelemben e két dokumentum révén fegyvernyugvás lépett érvénybe. A gyakorlatban azonban ez nem mindig érvényesült. Sok esetben nyílt fegyveres összecsapásra került sor a Magyarországra bevonuló antant erők és a magyar alakulatok között. 1919 márciusára a 325 ezer négyzetkilométernyi Magyarországból kb. 110 ezer km² maradt az újonnan létrejött Magyar Népköztársaság irányítása alatt. Innen kellett hát felállni.

A kiállítás tematikája

I. egység: A Nagy Háború vége <i>(bejáratí foyosó)</i> Téma: Titkos háborús paktumok, területi igények, összesített veszteséglisták.
II. egység Téma: a kiállítás főcíme (film, 90 mp) – <i>felismerhetően a mai, Netflixen látható sorozatok film-főcíméhez kívántuk hasonlítani.</i>
III. egység: Trianon felé Téma: A trianoni békéhez vezető út és a magyar békedelegáció.
IV. egység: Trianon – Új Európa alakul Téma: Békediktátumok és határátrendeződések Európában <i>(a téma folytatódik és összekapcsolódik az V. egységgel).</i>
V. egység: Új terek Téma: Európa és Magyarország átrajzolása – egyéb békediktátumok és határátrendeződések Európában, a béke törvénybe iktatása <i>(a téma összekapcsolódik a III. és a IV. egységgel).</i>
VI. egység: Új ország Téma: Magyar veszteségi listák és összegzések, migrációs útvonalak, demográfiai adatok, menekültek száma, eskükényszer és megtagadása.
VII. egység: Új életek Téma: Az új Magyarország – a civil élet újraindulása.
VII. egység: Új sorsok Téma: Megkezdett élet, egyéni túlélési és újrakezdési stratégiák az új országban.
IX. egység: Új horizontok Téma: A hadifogoly-kérdés. Piacrér: gazdasági konszolidáció, ipari, mezőgazdasági felállás.
X. egység: Új eredmények Téma: Az ország pénzügyi stabilizációja és erősödése. Oktatási és kultúrpolitikai, kulturális eredmények.
XI. egység: Új összefogás Szimbolikus üzenetű animációs filmtartalom (család tagjai – akik egyben jelképezik az elcsatolt magyar területeket – elvesznek, de pár év múlva, ha kisebb területen is, új házban is, de újra egymásra találhatnak és új életet kezdenek). Sajtó, színház, irodalom és művészetek: kibeszélés és lelki felépülés. Tartalom: A normális, új civil élet kereteinek kiépülése. Összetartás, összetartozás – összefogva túlélhető. Szenvedelmes, de dicsőséges talpra állás.
XII. egység: Mai Trianon Téma: Trianon örökre minden magyar történelmének és emlékezetének része marad. Ezen nem változtat az sem, ha valaki nem tud vagy nem akar ezzel foglalkozni, ha a múlt ezen korszakát nem is kívánja felvállalni. A cél nem a fájdalom fenntartása. Mai válaszokat kell rá adnunk.
XIII. egység: c. n. Téma: Szembenézés (tükör). Látogatói visszajelzések.

A nagypolitikai történések nyomán kialakult helyzetek és kényszerek a közember számára már a saját korában, sőt, sokaknak máig is elsősorban érzelmileg megközelíthető, hiszen jóformán minden magyar embert, családot érintett valamiképpen. Emiatt a kiállításban kitüntetetten figyeltem-figyeltünk az érzelmi-hangulati megközelítésű elemekre, hiszen az értelmi és tudás-megközelítésű információk ezeket a megélt és 100 éven át hagyományozódott, de a XX. század második felében évtizedekig lefojtott, kibeszéletlen érzelmeket nem feltétlen tudják analizálni, alakítani. A kiállításban így egyes területeken (mezőkön) hangsúlyosan érzelmi szimbólumokkal, erős vizuális installációkkal élünk. Az érzelmi attitűdöt megmozgató kérdéseket főleg vizuális elemekkel, szimbolikus áttételekkel mutatjuk be, mindenki érzéseit érvényesnek tekintve, és nem ítélkezve.

Már a címválasztás is utal arra a szimbolikus gondolkodásra, amellyel közelítettünk a témához, és amelyet végigvittünk a kiállításban. *Szenvedő szerkezet*. A kiállítás kicsit vészjósító főcíme utal arra, hogy az I. világháborút lezáró békerendszert a győztesek hozták – a vesztesek megkérdezése nélkül, akik kényszerűen el kellett hogy viseljék a fejük felett meghozott döntést. A győztesek a háború költségeit a vesztesekkel akarták megfizettetni – a vesztes államok megkérdezése nélkül. Ráadásul a döntés – mint ahogy az már a korban is felsejlett sokak számára – magában hordozta a II. világháború kirobbanásának lehetőségét is. Erre a vészjósító fenyegetettségre a kiállításban visszatérően megjelenő *pengék, kések, bárdok, ollók, vágószerszámok* is emlékeztetnek: valami végérvényesen megváltozott Európa életében.

A kiállítás egy részlete
(Richweisz Rita felvétele)

Akik pedig a válaszainkat nagypolitikai szinten végül megfogalmazták, ma is vitatott vagy vitára alkalmat adó személyiségek. Bemutatásukkor nem hallgattuk el, hogy szerepük, tetteik megítélésében máig egymásnak feszülő értelmezések élnek, korabeli, eredeti műtárgyakkal: *nagyítók, prizmák, látcsövek és mikroszkópok, földmérő eszközök* jelképes üzenetével hangsúlyosan érzékeltettük is ezt.

A háborút lezáró békeszerződések persze nemcsak hazánk sorsát pecsételték meg. De tény, hogy az egyik legnagyobb területi veszteség Magyarországot sújtotta: az ország mintegy kétharmada másik országhoz került (ezekből több újonnan jött létre). A határvonal meghúzásánál végül a nemzetiségi arányokat sem vették figyelembe. A diktátum az államszervezést is komoly kihívások elé állította: szinte az összes, Budapesten kívüli, nagyobb regionális központunk a határon kívülre került, ahogy bizonyos iparágak is – mondhatni – teljesen elvesztek (egyes nyersanyagok bányászata, erdőgazdálkodás). A kulturális élet is megsínylette a döntést, hiszen a határok átrajzolásával egye-

temeket, iskolákat és színházakat is elcsatoltak Magyarországtól. A helyzetet nehezítette a közúthálózat és a vasútvonalak elvágása is, hiszen korábban ezek tudatosan a nagyobb – határon túlra került – csomópontokhoz vezettek.

A kiállítás másik vivő-szimbóluma a *méhsejt* (azaz a család, társadalom, ország → összetartozás). A döntés nyomán nem pusztán birodalmak, de családok tömege szakadt szét. Az új határokkal sokaknak új nyelvi vagy kulturális rendelkezéseket kellett betartaniuk azzal, hogy az otthonuk másik ország fennhatósága alá került. Ez érthetően már önmagában komoly megpróbáltatást jelentett, amit csak súlyosbított, hogy sok, frontról vagy hadifogságból hazatérő házassága, családi háttere tönkrement vagy felbomlott. A családok, családtagok nehezen találtak újra egymásra, főleg azután, hogy a katonák különösen súlyos traumákat éltek át, és hordoztak még hosszú éveken – ha nem egész további életükön – át. A háború alatt a nők jelentős része már munkát vállalt, az új helyzet pedig új kihívásokat és konfliktusokat eredményezett. A határon túlra került területekről elsősorban az értelmiségi és a hivatalnokréteg menekült át az anyaországba, közülük sokan ideiglenes szállásra vagy vagonlakásba tudtak csak költözni, ami szintén komoly megpróbáltatást jelentett a családoknak. Így lett a méhsejt a tevékeny munka, a szorgalmas és kitartó munkálkodás, az újrakezdés, az összetartozás erejének átélhető megjelenítésére szolgáló, az összetartozásnak és a közösség legkisebb egységének, a családnak a szimbóluma, amely a háború lezárásával mégis lehetőséget kapott az újrakezdésre – ha ez sok esetben nehéz és keserű is volt. A családok és a rokonok ereje és összefogása elengedhetetlen volt a felálláshoz. Ugyanakkor a méhsejt – illetve a társszimbólumként megjelenő *búza* és *búzamező* mint az élet toposza – a mai modern, napjainkban nagyon népszerű területfoglaló társasjátékok (pl. Catan telepesei) véletlenszerűen és játszmányként változóan, mindenki által a saját stratégiája szerint összeállítható játéktáblának mezőit is megidézi.

A kör alakú kiállítótér közepén egy óriási – egyébként arányaiban egy valódi korabeli marhavagont idéző – menekültvagon áll. Benne – szimbolikusan – zsúfolt bútorraktár, tűzhely, vagonkályha, szekrények, ládák, csomagok, bőröndök, porcelántárgyak, üveg poharak, szakadt csipketerítő. Az elvesztett polgári lét darabjai, rekvizitumai – és legmeghatározóbban egy nagy méretű ágy. A kocsi ferdén áll, csúszás érzését keltve – nem titkoltnan Théodore Géricault *A Medúza tutajja* (1819) című festményére utal. A korszak jelképévé váló menekültvagon és vagonlét kiemelkedik a térből. Alapja méhsejt alakú, jelképes üzenete: ez a középső, szűk terület maradt meg, ez lett a magja a továbbélésnek, hisz ez fogadta be az utódállamból menekült 400–450 000 embert.

A kiállítás ugyanakkor azt is felmutatja, hogy mindezen nehézségek, tragédiákkal együtt Kis-Magyarország hogyan tudott meglepően hamar talpra állni – annak ellenére, hogy a legtöbben épp az ellenkezőjére számítottak. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy úgy gondolták: az ipari, mezőgazdasági terület és a fizetőeszköz talpra állítása mellett – a nagy gazdasági beruházásokkal egyidőben – a nemzet megerősödéséhez a kultúra, a tudomány, a művészetek, az oktatás fejlesztése az egyik legsikeresebb eszköz. Mindenesetre Magyarország – Mohács óta először – ismét független ország lett, ráadásul homogén nemzetállamként.

Így a kiállítás utolsó harmadában egy szimbolikus *pénzprés* (mely a szívet, az éltető pumpát, a túlélést idézi) és – a klebelsbergi kultúrpolitika egyik oszlopának tekinthető iskola- és oktatáspolitikai lépések szimbólumaként – eredeti, korabeli kecskeméti Klebelsberg-iskola padjai állnak. Mindkettő a felállást jelképezi. A családok és a kivérzett ország számára a gyötrelmes háború vége – végül is – egyben az újrakezdést is jelentette. Meglepően hamar újra beindult a magyar gazdaság, a korszerűsítés jól sikerült. A Horthy-korszakban a kultúrpolitikát stratégiai ágazatnak tartották, így a szakpolitikák között elsőséget élvezett. A népoktatás fejlesztésének és az elitképzésnek kulcsszerepet szántak. A korszakban azonban az értelmiségi „túltermelés” is gondokat okozott, hiszen az új ország méretéhez képest gyorsan és váratlanul növekedett meg számuk, sokan érkeztek az elcsatolt országrészekből is.

A kiállítás bemutatja tehát az utat a teljes megsemmisüléstől a sokak által elképzelhetetlen talpra állásig, s így – bármilyen furcsa – a XX. századi magyar történelem szokatlan sikertörténeteként is tekinthetünk rá, hiszen, bár szinte mindenki nemzethalált vizionált, mégis felállt a nemzet, az ország és új életre kelt.

A kiállítás műtárgyi anyagát tekintve is egészen egyedülálló. Egy vándorkiállítás esetében páratlan ugyanis, hogy 700-nál is több eredeti műtárgyat és egy ilyen bonyolult és komoly installációs szerkezetet mozgassanak. Az eredeti műtárgyi anyag túlnyomó részét két magángyűjtő, Szanka József és Polgár Zoltán biztosította. Emellett több közgyűjtemény (a Magyar Nemzeti Múzeum, a Kecskeméti Katona József Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár, a Természettudományi Múzeum és a Közlekedési Múzeum és Műszaki Látványtár gyűjteményei) segítette munkánkat és további, kisebb számú magángyűjtői felajánlásokkal is élünk. Mindezt ráadásul a magyar kiállítástechnikában még teljesen ismeretlen vizuáltechnikai megoldásokkal párosítottuk: a digitális vitrinektől kezdve a ledszobáig, a virtuális könyvön és térképen át, az animációs óriásvetítőtől a pulzáló óriásvitrinig nem egy szokatlan és az átélést segítő, új megoldást kerestünk, melyek a mostani fiatalok nyelvéen is képesek átadni minél több információt, érzést, hangulatot.

Úgy terveztem: a bonyolult rendszerű, sokszorosán végiggondolt és egymással párbeszédet kezdő, számos irányba kitágított és megidézett, szokatlanul sok megjelenített elemből mindenki maga válogathassa össze, hogy az ő Trianon-értelmezése milyen darabokból, cserepekből, információkból és érzelmi elemekből adódik össze.

De vajon *átélhetőek-e ma* a nagy történelmi trauma mindennapjai? Fontos-e és miért fontos ma Trianon emléke? Hogyan emlékezzünk rá ma? Hogyan alakította akkori és hogyan alakítja ma életünket? El tudjuk fogadni, hogy ami a magyaroknak veszteség, az a környező népeknek nyereség? Mi ma a feladatunk ezzel? Hogyan nyerhetjük vissza a határon túl élő magyarok méltóságát? Lehetséges-e közép-kelet-európai megbékélés?

A válaszok Önökre várnak.

A sajnálatos módon a jelenlegi járványhelyzet miatt Mosonmagyaróváron hamarabb bezárt kiállítás visszajelzéseinek megfogalmazói („Nagy élmény [és egyben nyomasztó is]...; „Gyönyörű, de torok- és szívszorító”) társaink a válaszok keresésében. Köszönjük nekik!

A kiállítás megvalósítói a következők voltak. Főkurátor, szakmai vezető: dr. Császtvay Tünde; operatív projektmenedzser: Richweisz Rita; szakmai lektor: dr. Ujváry Gábor (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár); táblaszövegek: dr. Anka László (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár), Balahó Zoltán (MNM Történeti Tár), dr. Császtvay Tünde (Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Kodolányi János Egyetem), dr. Gali Máté (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár), dr. Ligeti Dávid (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár), dr. Szakály Sándor (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár), dr. Ujváry Gábor (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár), dr. Végh Katalin (Kecskeméti Katona József Múzeum).

A kiállítás helyszínei az alábbiak voltak/lesznek: Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Múzeumkert; Tata; Mosonmagyaróvár; a járványhelyzet következtében előállt helyzetben 2021-re halasztódik: Hajdúböszörmény. További öt helyszín egyeztetése folyamatban van.

Császtvay Tünde

